

УДК 316.42

Савельєв Ю.Б., доцент, канд. філософ. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНЕ ВКЛЮЧЕННЯ ТА ЕКСКЛЮЗІЯ ЯК ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ В СУСПІЛЬСТВІ: ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Визначено евристичний потенціал соціологічних концепцій соціального включення та ексклюзії, що дозволило поглибити розуміння механізмів соціальної взаємодії та відтворення суспільного порядку, вдосконалити домінуючі сьогодні в зарубіжній та вітчизняній літературі підходи до цих феноменів через призму релятивної депривації. Продемонстровано, що в соціологічній теорії соціальне включення та ексклюзія розглядаються через формування нееквівалентних відносин між соціальними групами. Виявлено відмінності в евристичному потенціалі концепцій соціального включення та ексклюзії, оскільки в останній відтворення соціального порядку поєднано з трансформацією групових відносин, змінами умов участі, статусів соціальних агентів і виникненням нових полів, правил та інститутів.

Ключові слова: соціальна ексклюзія, соціальна інклюдія, соціальне включення, соціологічна теорія, форми взаємодії, відтворення суспільного порядку.

Терміни «соціальне включення (інклюдія)» і «соціальне виключення (ексклюзія)» набули великого розповсюдження як у дискурсі соціальної політики різних країн, так і в суспільних науках з середини 1990-х років [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Попри велику кількість публікацій, де вони використовуються в дослідженнях рівня бідності, ринку праці та тривалого безробіття, міграції, якості життя, громадянських прав і функціонування держави соціального забезпечення, можна констатувати, що сутнісні характеристики процесу соціального включення не є чітко визначеними. Не можна з впевненістю сказати, чим соціальне включення відрізняється від подолання багатовимірної бідності чи відносної депривації; в чому його відмінність від інших соціологічних конструктів, таких як інтеграція або соціальний капітал.

Починаючи з 2010-х років англійські (або французькі) терміни «exclusion» та «inclusion» іноді перекладаються як «відторгнення» та «залучення» [9; 10]. Враховуючи соціологічний понятійний апарат, ми дотримуємося консервативнішого перекладу «соціальне включення», щоб відрізнити його від поняття «залучення» (involvement), яке теж вживається в англо-мовній літературі в контексті активності соціальних агентів [11]. Терміни «соціальна ексклюзія» і «соціальне виключення» ми вживатимемо як синоніми, що зумовлено застосуванням цих варіантів перекладу в публікаціях, які аналізуються.

Існує кілька десятків наукових публікацій, в яких розглядаються витоки та зміст концепцій соціальної ексклюзії та соціального включення [3; 12; 13; 14; 15; 16; 17]. Як нами вже продемонстровано в попередніх дослідженнях, спільним для наявних оглядів є аналіз цих концепцій у контексті соціальної політики та її наслідків [18; 19]. Більшість публікацій, у тому числі соціологічних, з кінця 1990-х років і до цього часу, в яких використовуються концепції соціального включення та ексклюзії, обмежені соціально-політичною проблематикою, а об'єктом їх дослідження є лише вразливі групи населення. Дискусії тривають навколо конкуруючих ідеологіч-

них парадигм, які пропонують альтернативні підходи до вирішення проблем нерівності, бідності, безробіття та дискримінації.

Може скластися враження, що ці концепції були природно народжені, насамперед, європейськими політиками та урядовими експертами у відповідь на актуальні виклики останнього часу [12; 16]. Навіть якщо йдеться про створення спеціальної «соціології соціального включення» або наводиться розгляд цього явища саме із «соціологічної точки зору», то формування цієї концепції пов'язується з діяльністю Європейської комісії з кінця 1980-х років [12, р. 7]¹.

Слід підкреслити, що поняття «соціальне включення» в політичному дискурсі та науковій літературі підпорядковано наявним теоретичним інтерпретаціям соціальної ексклюзії. Остання концептуалізується як брак участі в основних видах діяльності суспільства [13; 20] або як розрив соціальних зв'язків, що призводить до зменшення участі, доступу та солідарності [21].

Як правило, автори використовують конструкт соціального включення з позитивною конотацією, але насправді вони підмінюють його розгляд проявами соціальної ексклюзії [1; 2; 7; 17; 22]. Іноді соціальне включення зводиться до участі в соціальних мережах [23] або воно розглядається як вимір соціальної якості, який вказує на доступність «інституціонального та структурного контексту» [24; 25].

Проте соціальні включення та ексклюзія вважаються нерозривними частинами одного явища і перше визначається лише по відношенню до останньої та в контексті специфічної соціальної системи [16; 26, 27]. Таке розуміння соціального включення позбавляє його самостійного змістового навантаження, оскільки воно означає лише нульову точку на шкалі ексклюзії. Таким чином, пануюче сьогодні в літературі концептуальне бачення зводить сутність процесу та становища соціальної ексклюзії до відносної та багатовимірної депривації спроможностей, яка виникає внаслідок виключення людини або соціальної групи із соціальних відносин [28]. Відповідно, соціальне включення означає зменшення та подолання відносної депривації.

Такий підхід дозволяє виявляти депривовані групи та описувати їхнє становище в контексті суспільних норм і стандартів життя. Проте в його межах суперечливим є взаємини між ексклюзією та включенням з одного боку і депривацією – з іншого, оскільки остання може не супроводжуватися розривом соціальних зв'язків, а такий розрив не призводить до депривації. Основне протиріччя поширених сьогодні концепцій соціального включення та ексклюзії полягає в тому, що, маючи своє коріння в соціологічній теорії, ці концепції сформувались і розвивались під впливом ідеологічних парадигм і соціально-політичного дискурсу [19].

Розв'язання таких суперечностей можливе за умов узгодження домінуючого концептуального бачення соціального включення та виключення із соціологічними теоріями розвитку суспільства модерну, теоріями соціальної взаємодії, соціального порядку, солідарності, громадянських прав і визнання [18; 29].

Таким чином, **мета статті** – визначити евристичний потенціал саме соціологічних концепцій соціальної ексклюзії та соціального включення. Це дозволить поглибити розуміння механізмів соціальної взаємодії та вдосконалити наявні в зарубіжній і вітчизняній літературі домінуючі підходи до цих феноменів через призму релятивної депривації.

Соціально-політичний дискурс 1970–1980-х рр., безумовно, мав суттєвий вплив на концепції соціального виключення та включення [12; 21]. Проте ретельніший аналіз демонструє, що

¹ У цій статті про «соціологію соціального включення», в якій систематизовано значну кількість матеріалу, відсутня жодна згадка про внесок до розробки цього конструкту (зокрема, М. Вебера, Т. Парсонса, П. Бурдьє або Дж. Александера).

основи цих концепцій закладені набагато раніше в соціологічній теорії, починаючи з класичних праць М. Вебера і Т. Парсонса, а соціальні виключення і включення є фундаментальними формами соціальної взаємодії та механізмами відтворення суспільного порядку. Відповідно, застосування цих концепцій лише в контексті нагальних проблем тривалого безробіття та багатомірної бідності обмежує їхній евристичний потенціал. Крім того, соціологічні дослідження вказують на те, що ексклюзія та соціальне включення є, хоча й пов'язаними, але різними, по суті, явищами. Тому редукція їх до пари термінів-антонімів або розгляд соціального включення як відсутності ексклюзії (чи ексклюзію як відсутність включення) є надто спрощеною думкою про ці феномени.

На відміну від поширеного уявлення про соціальну ексклюзію як міру релятивної депривації [28], в соціологічній теорії сформувалось ширше бачення, згідно з яким виключення або включення, насамперед, відбуваються через формування нееквівалентних відносин між соціальними групами. Депривація вже може виникати внаслідок існування таких відносин.

У своїх пізніх працях М. Вебер розрізняв «відкриті» та «закриті» соціальні відносини, коли в останньому випадку «участь певних осіб виключається, обмежена або підпорядкована певним умовам», що може забезпечити «монополізовані переваги» для індивідуумів або груп [30, р. 139, 140]. Такі привласнені переваги на постійній основі («права») утворюють випадок «закривання» (*closure*), яке спрямовано проти аутсайдерів з використанням різних «методів регулювання і виключення» (*regulation and exclusion*), що призводить «до монополізації певних, як правило, економічних можливостей» [30, р. 141].

Таким чином, М. Вебер розпочав концептуалізацію соціального виключення, концентруючи увагу на активних стратегіях ексклюзії та зв'язавши цей феномен з *правами та умовами участі соціальних агентів*. Підхід М. Вебера пізніше розвинуто і застосовано в дослідженнях колективної дії та організацій [31], класовому аналізі [32], дослідженнях соціальних ієрархій, структурних і культурних нерівностей [33; 34; 35; 36].

У контексті забезпечення доступу до ресурсів, максимізації та контролю за їх розподілом Ф. Паркін запропонував додати до аналізу специфічні практики, «які адаптують виключені як пряму відповідь щодо їхнього статусу аутсайдерів» [32, р. 4]. На відміну від М. Вебера, він розглядав режим закриття як комплексний і двосторонній, що охоплює, з одного боку, практики виключення, а з іншого – практики солідарності у відповідь. Так, власне виключення може бути не тільки результатом міжкласових, але й внутрішньокласових соціальних дій. Таким чином, Ф. Паркін намагався підкреслити, що «конфлікти з приводу розподілу ресурсів, які відбуваються всередині класів, не є явищами окремого від боротьби між класами порядку» [32, р. 14]. Отже, комплекс дій з виключення або солідаризації визначає правила перерозподілу, можливості соціальних агентів і тип соціального порядку.

З іншого боку, в своїй теорії груп і організацій М. Олсон розрізняв «ексклюзивні» та «інклюдивні» групи залежно від того, чи є ситуація ринковою або ні, і як поводить себе група, яка орієнтується на «ексклюзивні» або «інклюдивні суспільні блага» (*public goods*) [31]. По суті, М. Олсон ігнорує статусні відмінності між групами та інституційні умови розподілу ресурсів, підкреслюючи, що «ексклюзивність або інклюдивність групи залежить від цілей, які ставляться, а не від будь-яких ознак членства» [31, р. 39].

На відміну від такого підходу, П. Бурдье звернув особливу увагу на ієрархію груп і панування. Зокрема, він виявив роль культури та освіти в практиках ексклюзії, яка, на його думку, є прихованою формою здійснення влади та відтворення соціального порядку [33; 34; 37]. Він також вказав на зв'язок соціального виключення із соціальним і культурним капіталом, запропонувавши концептуальний підхід, який пізніше був розроблений М. Ламонт, А. Ларьо,

Е. Макнамара-Хорват, М. Дейлі та іншими [7; 35; 38; 39]. М. Ламонт і А. Ларьо продемонстрували, як культурний капітал використовується для культурної та соціальної ексклюзії, хоча розгляд її практик був обмежений недопущенням до статусних груп [39].

Таким чином, концепція соціального виключення, що була створена в соціологічній теорії, відображає цей феномен як активний і спрямований процес з конкретними механізмами, які можуть задіяти соціальних суб'єктів (приватних осіб або груп), а не просто як стан депривації та суспільної нерівності. Подібні ексклюзивні практики стають можливими та такими, що закріплюються; Ч. Тіллі називав їх «стійкими нерівностями» (*Durable Inequalities*) [36]. Ці нерівності ґрунтуються на інституціоналізованих відмінностях груп або «категоріальних пар» (*categorical pairs*). У категоріях П. Бурдьє такі нерівності зумовлюються різницею в економічному, соціальному та культурному капіталі, хоча його послідовники зосереджуються, головним чином, тільки на двох останніх формах. З іншого боку, практики виключення відтворюють нерівності через те, що «люди, які контролюють доступ до... ресурсів, вирішують нагальні організаційні проблеми за допомогою (звичних) категоріальних відмінностей. Ці люди створюють системи соціального закриття, ексклюзії та контролю» [36, р. 7–8].

Виходячи із зазначених здобутків соціологічної теорії, не можна погодитися з висновком А. Сена про те, що ідея, на якій ґрунтується концепція соціального виключення, не є новою або оригінальною порівняно з аристотелівською традицією та поглядами А. Сміта і визначає лише додатковий аспект досліджень бідності [28, р. 45]. Хоча важливий внесок А. Сена в розробку концепції соціального виключення полягав у встановленні його зв'язку з «відносною депривацією спроможності», поза його увагою залишились соціокультурні механізми ексклюзії та її роль у відтворенні соціального порядку – саме ті аспекти, на яких був зосереджений соціологічний аналіз цього феномену. Процеси ексклюзії, крім перерозподілу економічних ресурсів, визначення статусів і депривації соціальних агентів, впливають на політичні інститути суспільства, його культуру та символічні репрезентації. Як зазначає Ч. Тіллі, «категоріальні нерівності загрожують демократичним інститутам двічі: надають членам могутніх категорій мотиви та засоби для виключення інших у повному отриманні благ; забезпечують видимі маркери для включення та виключення» [36, р. 245]. Таким чином, використання соціологічних теорій істотно доповнює наявні підходи до аналізу соціального виключення, які функціонують у межах соціально-політичного дискурсу та є найпоширенішими сьогодні.

Більш вагомою є роль соціологічних теоретичних інтерпретацій у вивченні соціального включення як інваріантного прояву соціальної взаємодії. Як уже зазначалося, поняття «соціальне включення», очевидно, пов'язано з поняттям «ексклюзія». Незважаючи на те, що в багатьох публікаціях вони позначають тільки два боки одного явища [1; 2; 16; 17; 22; 26], в соціологічній теорії концепція соціального включення має окреме змістовне наповнення та власну інтелектуальну історію. Х. Сілвер навіть застерігає проти концептуалізації соціального включення тільки «як логічного антоніму соціального виключення», оскільки вони здійснюються за допомогою різних механізмів, мотивації та різними агентами [7, р. 193].

Для цього є теоретичні підстави. Якщо конструкт «соціальна ексклюзія» створено, щоб зрозуміти інституціональні відмінності в отриманні вищого статусу та в доступі до ресурсів (як антонім включення і, відповідно, означатиме надання такого доступу та статусу), то концепція соціального включення в соціології пов'язана, по-перше, з інтеграцією соціальної системи в процесі її розвитку, по-друге, з різними формами інкорпорації релігійних та етнічних маргінальних груп (а пізніше, інших груп) до основної частини суспільства. Тобто, в категоріях

Д. Локвуда вона відображає як системну, так і соціальну інтеграцію (*system integration and social integration*) [40].

На відміну від веберівської традиції, яка була спрямована на дослідження домінування та монополізації, Т. Парсонс запропонував нову проблематику та концептуальні можливості, поєднавши процес соціального включення з еволюційними структурними змінами в суспільстві, тобто фактично з його розвитком [41; 42].

Т. Парсонс розглядав суспільний розвиток (його термінології, еволюційні зміни) як просування до вищих рівнів системи, насамперед, в «інтегративній підсистемі», яка є «ядром суспільства як соціальної системи» [42, р. 11]. Відповідно до основних функцій систем дії (підтримки зразка, інтеграції, ціледосягнення та адаптації), Т. Парсонс виділяв чотири підсистеми суспільства та розрізняв чотири процеси структурних еволюційних змін: диференціацію, підвищення адаптивної спроможності, включення (*inclusion*) і генералізацію цінностей [41, р. 22; 42, р. 5; 43, р. 48].

За Т. Парсонсом, включення є одним з аспектів системної інтеграції та процесу розвитку, воно споріднене з інтеграційною підсистемою суспільства – соціальною спільнотою. Розвиток через поглиблену диференціацію та збільшення складності соціальної системи невід’ємно пов’язаний з проблемами інтеграції, які неминуче виникають внаслідок процесів структурних змін. Розв’язання цих проблем можливе шляхом «включення нових одиниць, структур і механізмів у межах нормативної конструкції соціальної спільноти» [42, р. 27].

Наслідуючи цю парсонівську традицію, Н. Мозеліс підкреслив аспект системної інтеграції в процесі модернізації та розглядав включення «інституціональних комплексів» або «одиниць» (*unities*), які могли приймати симетричні або несиметричні форми (*balanced or unbalanced forms*) в різних варіаціях суспільства модерну [44, р. 145, 158].

Але крім нормативної інтеграції, якою іноді обмежують цей аспект розвитку суспільства [44], Т. Парсонс також підкреслював, що «диференціація та процес підвищення [адаптивної спроможності] можуть вимагати *включення* (курсив оригіналу – *Ю.С.*) до статусу повноправного членства у відповідній системі спільноти тих груп, які були до того виключеними і які набули законних можливостей для внеску до функціонування системи» [41, р. 22; 43, р. 49].

Цей процес включення Т. Парсонс, спираючись на теорію громадянства та типологію прав Т.Х. Маршала [31], розглядає в історичній перспективі суспільства модерну як набуття громадянства та поширення прав. Включення, на його думку, передбачає участь у різних сферах суспільного життя та подолання релятивної депривації релігійних, етнічних і расових груп, а також є аспектом розвитку суспільства в результаті диференціації та підвищення адаптивної спроможності, які вивільняють ресурси, що були закріплені за певними аскриптивними статусами [41, р. 22; 41, р. 208–210]. Важливим є те, що в процесі суспільного розвитку статус громадянства, насамперед, вивільняється від етнічної приналежності як аскриптивного статусу [43, р. 92]. Проте, як помітив сам Т. Парсонс, набуття громадянства і прав не повною мірою могло виконувати функцію соціального включення, оскільки не обов’язково супроводжувалось зростанням доходу, а зменшення правової та політичної дискримінації не призвело, зокрема, до зменшення расових конфліктів у США в середині ХХ ст. [43, р. 209]. Таким чином, запропонований Т. Парсонсом концептуальний підхід мав обмеження, оскільки процес набуття прав не є винятковим механізмом соціального включення, для результативності якого велике значення має контроль над суспільними інститутами [46].

Розвиваючи цей підхід і намагаючись вирішити зазначену суперечність результатів поширення громадянських прав, Дж. Александер зв’язав соціальне включення із солідарністю та

запропонував його концептуалізацію як «процесу, за допомогою якого раніше виключені групи здобувають солідарність «термінальної спільності» соціуму» [47, р. 7]. Інакше кажучи, він справедливо вказує, що інституціональний аспект (тобто отримання громадянства) не є достатнім для завершення включення маргінальних груп. На рівні соціальної взаємодії також потрібні зміни у солідарному ставленні домінуючої групи. Таку групу він, наслідуючи видатного американського культурного антрополога К. Гірца [48]², визначає як «термінальну спільність» (*terminal community*) – найпоширенішу солідарну (пов'язану спільністю інтересів та ідентичності) групу, «з якою індивідууми відчувають значиму інтегрованість... поза межами родини і дружніх зв'язків» [47, р. 7].

У цьому контексті взаємодії між групами Дж. Александер привертає увагу до власне суб'єктивного відчуття солідарності та його феноменологічного впливу: «Тією мірою, якою люди відчувають, що вони є повноправними членами термінальної спільності, тією мірою вони є «включеними» [47, р. 7]. Подібний підхід був вагомим внеском у розвиток соціологічної концепції соціального включення, що дозволив виявити його новий ракурс. Проте Дж. Александер розглядав соціальне включення (як «зміну в статусі солідарності») тільки як особливу форму включення етнічних груп, свідомо оминаючи специфіку включення класів або інших соціальних груп.

Подальші соціологічні розвідки проблем соціального включення були також пов'язані з рівнем солідарності у суспільстві, в тому числі з таким його аспектом, як визнання (*recognition*). Використовуючи відому концепцію органічної та механічної солідарності Е. Дюркгейма, Л. Уїлсон концептуалізує соціальне включення в поєднанні з соціальним капіталом як показник міри згуртованості (конфлікту), який можна застосовувати не тільки до вивчення взаємодії з маргінальними або дискримінованими групами, але й до будь-яких спільнот і до відносин між різними громадами [17, р. 351]. На основі цієї теоретичної інтерпретації розроблено індекс включення, який використовувався в дослідженні місцевих громад в Австралії. Він охоплює аспект єднання всередині громади; подібність (відмінність) у рівні доходу, статусі, професійній і етнічній приналежності та в політичних вподобаннях; а також суб'єктивне відчуття того, наскільки наявні відмінності можуть викликати проблеми [17, р. 356].

Останній компонент, так само як і у Дж. Александера, доповнює теоретичну модель соціального включення солідарним ставленням суб'єкта. Водночас можна помітити, що в такому разі найбільшим рівнем включення характеризуватимуться гомогенні спільноти, в тому числі, в релігійному та національному вимірах. Таким чином, соціальне включення зводиться не тільки до солідарності, але й до абсолютної рівності. При цьому залишається незрозумілим, як здійснюватиметься включення в гетерогенних спільнотах, які є характерними саме для сучасного світу.

М. Ламонт розробила споріднений, але перспективніший підхід. Замість терміну «солідарність» вона використовує поняття «соціальне визнання» та «культурне громадянство» [49]. Проте вона фокусується тільки на тих відповідях, які надають етнічні та расові групи, що піддаються дискримінації. Саме їхні «стратегії дестигматизації» призводять, на її думку, до збільшення соціального включення [49, р. 151]. На відміну від Дж. Александера, М. Ламонт нехтує інституціональними та структурними факторами, що обмежує її аналіз наявними культурними смислами та репертуарами дії. Проте залишається незрозумілим, як сформовано стратегії дестигматизації, чому деякі з них є ефективними, а інші ні, і як ці стратегії взаємодіють із ставленням домінуючих груп (у категоріях Дж. Александера і К. Гірца – термінальної спільнос-

² Сам К. Гірц ґрунтує свої висновки на праці Р. Емерсона [26, р. 257].

ті), наскільки вони є сумісними з ними і в якій саме частині. Крім того, як визнає сама М. Ламонт, не всі «стратегії дестигматизації призводять до більшого включення», а їхнім наслідком також може бути самоізоляція [49, р. 168]. Відповідно, деякі стратегії нижчих за статусом груп (*subaltern*) можуть бути перешкодою для розвитку суспільства.

Незважаючи на такі обмеження, теоретична інтерпретація соціального включення, яка була запропонована М. Ламонт, містить значний евристичний потенціал. По-перше, в цій інтерпретації соціальне включення є «виміром успішних суспільств». Інакше кажучи, цей вимір визначає рівень соціальної якості та без підвищення соціального включення суспільства не може досягти вищого рівня розвитку. По-друге, її головний аргумент полягає в тому, що «інклюзивними суспільствами є ті, які створюють можливість для соціального визнання різноманітних груп», а таке визнання збільшує спроможність (*empower*) груп з низьким статусом, зокрема для виклику існуючому соціальному порядку [49, р. 151]. Таким чином, інклюзивність є необхідною характеристикою «успішного суспільства» та умовою для соціальних змін.

Слід також зауважити, що категорія «визнання» відіграє важливу роль у соціально-філософських теоріях кінця XX ст. [50; 47]. Визнання зумовлює суспільну оцінку «здібностей і діяльності» індивідуумів, які належать до певних соціальних груп, і врешті-решт, оцінку внеску цих груп у життя суспільства [52, р. 54–55]. Визнання також впливає на можливості для соціальної взаємодії і (разом з перерозподілом матеріальних ресурсів) є чинником досягнення справедливості та рівності [53]. Таким чином, аспект визнання може охоплювати суб'єктивне ставлення як невід'ємну складову соціального включення, яке було концептуалізовано в працях Дж. Александера і М. Мамонт [47; 49].

Отже, цей теоретичний доробок, переконливо демонструє, що соціологічна концепція соціального включення може використовуватись для дослідження не тільки окремих знедолених груп або груп ризику – безробітних, бідних, мігрантів, людей з обмеженими можливостями, бездомних тощо, а для *характеристики суспільства в цілому*. Крім того, феномени соціального виключення і включення в їхній соціологічній інтерпретації виходять за межі явища релятивної депривації, хоча й охоплюють його як один з аспектів.

Висновки. З огляду на це, можна зробити висновок, що соціальне виключення та включення призводять до змін правил і умов взаємодії та перерозподілу ресурсів, що зумовлює відповідне зменшення або збільшення можливостей соціальних агентів та їхнього капіталу в різних формах, насамперед, соціального капіталу у тому первинному його розумінні, яке було запропоновано П. Бурдьє. Практики соціального виключення стають можливими та закріплюються завдяки «стійким нерівностям», що забезпечують монополізацію економічних та інших ресурсів. Соціальне включення поєднане з процесом набуття солідарності «термінальної спільності», хоча запитання про те, що є основою для солідаризації, не отримало в наявних теоріях відповіді. Крім того, соціальне включення має невід'ємний зв'язок з процесом визнання, що є ключовою цінністю суспільного відтворення.

Таким чином, соціальна ексклюзія та соціальне включення є універсальними формами соціальної взаємодії, вони відіграють важливу роль у формуванні внутрішньогрупових і міжгрупових відносин і відтворенні соціального порядку. Такі взаємодії та відносини визначають спроможності соціальних агентів і відображають їхній статус. Під час взаємодій соціальні агенти можуть застосовувати активні стратегії ексклюзії та включення, боротися за свої права і поліпшення умов участі, що означатиме підвищення їхньої спроможності.

Даний аналіз показав, що існують певні відмінності у фокусі дослідження соціального включення та ексклюзії. Евристичний потенціал концепції соціального виключення полягає, насамперед, в описі нерівностей, відтворення структур домінування, монополізації розподілу

ресурсів, суспільних відносин, тобто наявного стану суспільства. Соціальне включення теж є механізмом відтворення соціального порядку, проте цей конструкт говорить про трансформації відносин, процес змін умов участі, статусів, інноваційну активність соціальних агентів і виникнення нових полів, правил, економічних можливостей, тобто є *виміром розвитку суспільства*.

Т. Парсонс був першим, хто розглянув процес соціального включення в історичній перспективі та поєднав його з розвитком суспільства модерну. Емансипація ресурсів від аскриптивних статусів, зокрема етнічних і конфесійних, набуття громадянства та поширення прав призвели до зростання участі в сучасному суспільстві, але не зменшили релятивну депривацію. Проте суспільство модерну за своєю суттю є інклюзивним, в якому збільшується спроможність груп з низьким статусом. Незважаючи на обмеження такого підходу, оскільки громадянство і набуття прав виявилися не єдиним і не завжди ефективним механізмом соціального включення, важливим було встановлення зв'язку цього механізму з процесом суспільного розвитку та формуванням суспільства модерну.

Отже, крім описової та нормативної функції, концепція соціального включення може бути використана як аналітичний інструмент у розумінні суспільних відносин, соціальних взаємодій, людської свободи, можливості вибору та розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. *Atkinson A.* Social Indicators: The EU and Social Inclusion / A. Atkinson, B. Cantillon, E. Marlier and B. Nolan. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 240 p.
2. *Atkinson A.B.* Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context / A.B. Atkinson, E. Marlier. – New York : United Nations, 2010. – 68 p.
3. *Gough J.* Spaces of social exclusion / J. Gough, A. Eisenschitz, A. McCulloch. – London : Routledge, 2006. – 272 p.
4. *Levitas R.* Inclusive society? Social Exclusion and New Labour / R. Levitas. – New York : Palgrave Macmillan, 1998. – 277 p.
5. *Paugam S.* Poverty and Social Exclusion: A Sociological View / S. Paugam // The future of European welfare: a new social contract ; [edited by M. Rhodes and Y. Mény]. – New York : St. Martin's Press, 1998. – P. 41–62.
6. *Rodgers G.* Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses / G. Rodgers, Ch. Gore ; [J.B. Figueiredo editors]. – Geneva : International Labour Organization, 1995. – 311 p.
7. *Silver H.* Understanding Social Inclusion and Its Meaning for Australia / H. Silver // Australian Journal of Social Issues. – 2010. – Vol. 45. – № 2. – P. 183–211.
8. *Woodward A.* Inclusions and Exclusions in European Societies / A. Woodward, M. Kohli ; [edited by A. Woodward and M. Kohli]. – London : Routledge, 2001. – 224 p.
9. От трансформации к обществу для всех: Региональный доклад о человеческом развитии [Електронний ресурс] / [Б. Анджелкович, А. Иванов, Ш. Марни и др.] – Братислава : ПРООН, 2011. – 132 p. – Режим доступу : http://www.undp.tj/files/Regional_Human_Development_Report__Beyond_transition__towards_inclusive_societies_RUS.pdf
10. Україна: на шляху до соціального залучення : Національна доповідь про людський розвиток 2011 [Електронний ресурс] / [Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова та ін.]. – К. : ПРООН, 2011. – 124 с. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf
11. *Deth van J.* Private Groups and Public Life / *Deth van J.* // Social Participation, Voluntary Associations and Political Involvement in Representative Democracies ; [edited by J.W. van Deth]. – London : Routledge, 1997. – 247 p.

12. *Allman D.* The sociology of social inclusion / D. Allman // *SAGE Open*. – 2013. – № 3 (1): DOI: 10.1177/2158244012471957 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sgo.sagepub.com/content/3/1/2158244012471957>
13. *Burchardt T.* Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure / T. Burchardt // *Understanding social exclusion* ; [P. Agulnik editor]. – Oxford, New York : Oxford University Press, 2002. – P. 30–43.
14. *Daly M.* Social exclusion and social capital: A comparison and critique / M. Daly, H. Silver // *Theory and society*. – 2008. – Vol. 37 (6). – P. 537–566.
15. *Procacci G.* Against Exclusion: The Poor and the Social Sciences View / G. Procacci // *The future of European welfare: a new social contract* ; [edited by M. Rhodes and Y. Mény]. – New York : St. Martin's Press, 1998. – P. 63–77.
16. *Rawal N.* Social Inclusion and Exclusion: A Review / N. Rawal // *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*. – 2008. – Vol. 2. – P. 161–180.
17. *Wilson L.* Developing a Model for the Measurement of Social Inclusion and Social Capital in Regional Australia / L. Wilson // *Social Indicators Research*. – 2006. – Vol. 75. – № 3. – P. 335–360.
18. *Савельєв Ю.Б.* Оцінка концептуальних засад політики соціального включення (соціальної інклюзії) у Європейському союзі / Ю.Б. Савельєв // *Соціологічні дослідження : зб. наукових праць*. – 2011. – № 11. – С. 164–176.
19. *Савельєв Ю.Б.* Суперечності концепції соціального виключення і включення: вплив соціально-політичного дискурсу на соціологічні теорії / Ю.Б. Савельєв // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Соціологія*. – 2012. – Вип. 3. – С. 33–41.
20. *Оксамитна С., Хмелько В.* Социальная эксклюзия в Украине на начальной стадии реставрации капитализма / С. Оксамитна, В. Хмелько // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2004. – № 3. – С. 66–77.
21. *Silver H.* Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms? / H. Silver // *International Labour Review*. – 1994. – Vol. 133. – P. 531–578.
22. *Ільченко Н.* Соціальне включення: теорія і практика / Н. Ільченко, Р. Жиленко // *Економічний розвиток громади*. – 2006. – № 2. – С. 2–6.
23. *Урсуленко К.* Методика вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві. Перевірка теорії за допомогою методу моделей лінійних структурних рівнянь / К. Урсуленко // *Соціологія: Теорія. Методи. Маркетинг*. – 2009. – № 3. – С. 126–157.
24. *Abbott P.* Rising economic prosperity and social quality the case of New Member States of the European Union / P. Abbott, C. Wallace // *Social indicators research*. – 2014. – Vol. 115 (1). – P. 419–439.
25. *Maesen van der L.* Indicators of Social Quality: Outcomes of the European Scientific Network / Maesen van der L., Walker A. // *European Journal of Social Quality*. – 2005. – Vol. 5. – № 1–2. – P. 8–24.
26. *Нартюк О.* Інклюзія як організаційно-економічний механізм оптимізації зайнятості економічно активного населення / О. Нартюк // *Україна: аспекти праці*. – 2015. – № 1. – С. 43–49.
27. *Berkel van R.* The concept of inclusion/exclusion and the concept of work / R. van Berkel, I.H. Møller // *Active Social Policies in the EU: Inclusion through participation?* ; [edited by R. van Berkel and I.H. Møller]. – Bristol : The Policy Press, 2002. – P. 15–44.
28. *Sen A.* Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny / A. Sen // *Social Development Papers*. – 2000. – № 1. – 54 p.

29. Савельєв Ю.Б. Соціальне включення як вимір розвитку суспільства: постановка проблеми / Ю.Б. Савельєв // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Т. 135: Соціологічні науки. – К. : Національний університет «Києво-Могилянська Академія», 2012. – С. 25–33.
30. Weber M. The theory of social and economic organization / M. Weber ; [edited with an Introduction by T. Parsons]. – New York : Oxford University Press, 1947 [1922]. – 436 p.
31. Olson M. The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1965. – 186 p.
32. Parkin F. Strategies of Social Closure in Class Formation // The Social analysis of class structure ; [e?-ited by F. Parkin]. – London, Tavistock Publications, 1974. – 315 p.
33. Bourdieu P. Cultural reproduction and social reproduction / P. Bourdieu // Knowledge, education and social change / P. Bourdieu ; [R. Brown editor]. – London, 1974. – P. 71–84.
34. Bourdieu P. Reproduction in education, society and culture / P. Bourdieu, J.–C. Passeron. – London : SAGE Publications, 1990 [1977]. – 260 p.
35. Lareau A. Social class differences in family-school relationships: The importance of cultural capital / A. Lareau // Sociology of education. – 1987. – Vol. 60. – P. 73–85.
36. Tilly Ch. Durable inequality / Ch. Tilly. – Berkeley, Calif. : University of California Press, 1998. – 299 p.
37. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste / P. Bourdieu. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1984. – 614 p.
38. Horvat E.M., Weininger E.B., Lareau A. From social ties to social capital: Class differences in the relations between schools and parent networks. American educational research Journal, 2003. – Vol. 40 (2). – P. 319–351.
39. Lamont M. Cultural capital: Allusions, gaps and glissandos in recent theoretical developments / M. Lamont, A. Lareau // Sociological theory. – 1988. – Vol. 6 (2). – P. 153–168.
40. Lockwood D. Social Integration and System Integration / D. Lockwood // Explorations in Social Change ; [G.K. Zollschan and W. Hirsch editors]. – London : Routledge & Kegan Paul, 1964. – P. 244–256.
41. Parsons T. Societies: evolutionary and comparative perspectives / T. Parsons. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1966. – 120 p.
42. Parsons T. The system of modern societies / T. Parsons. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1971. – 152 p.
43. Parsons T. The evolution of societies / T. Parsons, J. Toby. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1977. – 269 p.
44. Mouzelis N. Modernity: A Non-European Conceptualization // British Journal of Sociology. – 1999. – Vol. 50. – Issue 1. – P. 141–159.
45. Marshall T.H. Citizenship and social class / T.H. Marshall and T. Bottomore. – Concord, MA : Pluto Press, 1992 [1950]. – 101 p.
46. Савельєв Ю.Б. Застосування принципу колективних прав як механізм соціального включення / Ю.Б. Савельєв // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наукових праць . – 2011. – Вип. 13. – С. 55–63.
47. Alexander J.C. Core Solidarity Ethnic Outgroup, and Social Differentiation: A Multidimensional Model of Inclusion in Modern Societies / J.C. Alexander // National and ethnic movements ; [edited by J. Dofny and A. Akiwowo]. – Beverly Hills, Calif. & London : Sage Publications, 1980. – P. 5–28.
48. Geertz C. The interpretation of cultures: Selected essays / C. Geertz. – New York : Basic Books, 1973. – 470 p.

49. Lamont M. Responses to Racism, Health, and Social Inclusion as a Dimension of Successful Societies / M. Lamont // *Successful Societies: How Institutions and Culture Affect Health*; [edited by P.A. Hall, M. Lamont]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – P. 151–168.
50. Fraser N. Recognition or Redistribution? A Critical Reading of Iris Young's Justice and the Politics of Difference / N. Fraser // *Journal of Political Philosophy*. – 1995. – Vol. 3 (2). – P. 166–180.
51. Taylor Ch. Multiculturalism: examining the politics of recognition / Ch. Taylor et al.; [edited and introduced by A. Gutmann]. – Princeton : Princeton University Press. – 1994. – 175 p.
52. Honneth A. Recognition or Redistribution? Changing Perspectives on the Moral Order of Society / A. Honneth // *Theory, Culture & Society*. – 2001. – Vol. 18 (2–3). – P. 43–55.
53. Fraser N. Identity, Exclusion, and Critique: A Response to Four Critics / N. Fraser // *European Journal of Political Theory*. – 2007. – Vol. 6. – 2007. – P. 305–338.

References

1. Atkinson A., Cantillon B., Marlier E. and Nolan B. *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*. Oxford, Oxford University Press, 2002, 240 p.
2. Atkinson A.B., Marlier E. *Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context*. New York, United Nations, 2010.
3. Gough J., Eisenschitz A., McCulloch A. *Spaces of social exclusion*. London, Routledge, 2006.
4. Levitas R. *Inclusive society? Social Exclusion and New Labour*. New York, Palgrave Macmillan, 1998.
5. Paugam S. *Poverty and Social Exclusion: A Sociological View. The future of European welfare: a new social contract*, edited by M. Rhodes and Y. Mény. New York, St. Martin's Press, 1998, pp. 41–62.
6. Rodgers G., Gore Ch. *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*. J.B. Figueiredo editors. Geneva, International Labour Organization, 1995.
7. Silver H. *Understanding Social Inclusion and Its Meaning for Australia*. *Australian Journal of Social Issues*, 2010, Vol. 45, No. 2, pp. 183–211.
8. Woodward A., Kohli M. *Inclusions and Exclusions in European Societies*. Edited by A. Woodward and M. Kohli. London, Routledge, 2001.
9. *Ot transformatsii k obshchestvu dlya vseh: regional'nyi doklad o chelovecheskom razviti* [From transformation to the society for all: Regional report on human development]; B. Andzhelkovich, A. Ivanov, Sh. Marni et al. Bratislava, PROON, 2011, 132 p., available at:
http: www.undp.tj files Regional_Human_Development_Report_Beyond_transition_towards_inclusive_societies_RUS.pdf [in Russian]
10. *Ukraina: na shlyakhu do sotsial'nogo zaluchennya: Natsional'na dopovid' pro lyuds'kyi rozvytok 2011* [Ukraine: on the way to social inclusion: National report on human development 2011]. E. Libanova, Yu. Levenets', O. Makarova et al. Kyiv, PROON, 2011, available at: http: www.undp.org.ua files ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf [in Ukrainian]
11. Deth van J. *Private Groups and Public Life. Social Participation, Voluntary Associations and Political Involvement in Representative Democracies*. Edited by J.W. van Deth. London, Routledge, 1997.
12. Allman D. *The sociology of social inclusion*. *SAGE Open*, 2013, No. 3 (1), DOI: 10.1177/2158244012471957, available at: http:sgo.sagepub.com content 3 1 2158244012471957
13. Burchardt T. *Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure. Understanding social exclusion*. P. Agulnik editor. Oxford, New York, Oxford University Press, 2002, pp. 30–43.
14. Daly M., Silver H. *Social exclusion and social capital: A comparison and critique*. *Theory and society*, 2008, Vol. 37 (6), pp. 537–566.

15. Procacci G. Against Exclusion: The Poor and the Social Sciences View. The future of European welfare: a new social contract, edited by M. Rhodes and Y. Mény. New York, St. Martin's Press, 1998, pp. 63–77.
16. Rawal N. Social Inclusion and Exclusion: A Review. Dhulagiri Journal of Sociology and Anthropology, 2008, Vol. 2, pp. 161–180.
17. Wilson L. Developing a Model for the Measurement of Social Inclusion and Social Capital in Regional Australia. Social Indicators Research, 2006, Vol. 75, No. 3, pp. 335–360.
18. Savelyev Yu. *Otsinka kontseptual'nykh zasad polityky sotsial'nogo vklyuchennya (sotsial'noi inklyuzii) u Evropeis'komu Soyuzi* [Assessment of Conceptual Grounds of the Policy of Social Inclusion in the European Union]. Sotsiologichni doslidzhennya: zbirnyk naukovykh prats', 2011, No. 11, pp. 164–176 [in Ukrainian]
19. Savelyev Yu. *Superechnosti kontseptsii sotsial'nogo vyklyuchennya i vklyuchennya: vplyv sotsial'no-politychnogo dyskursu na sotsiologichni teorii* [Contradictions of the Concept of Social Exclusion and Inclusion: An Impact of Socio-Political Discourse on Sociological Theories]. Visnyk Kiivs'kogo natsional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Sotsiologiya, 2012, No. 3, pp. 33–41 [in Ukrainian]
20. Oksamitna S., Khmel'ko V. *Sotsial'naya eksklyuziya v Ukraine na nachal'noi stadii restavratsii kapitalizma* [Social exclusion in Ukraine at the initial stage of the capitalism restoration]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: it's theory, methods, marketing*, 2004, No. 3, pp. 66–77 [in Russian]
21. Silver H. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms? International Labour Review, 1994, Vol. 133, pp. 531–578.
22. Il'chenko N., Zhilenko R. *Sotsial'ne vklyuchennya: teoriya i praktyka* [Social inclusion: theory and practice]. Ekonomichnyi rozvytok gromady, 2006, No. 2, pp. 2–6 [in Ukrainian]
23. Ursulenko K. *Metodyka vymiryuvannya sotsial'noi solidarnosti v ukrains'komu suspil'stvi. Perevirka teorii za dopomogoyu metodu modelei liniinykh strukturnykh rivnyan'* [Methods of measuring social solidarity in Ukrainian society. Theory verification with the method of linear structural equation models]. Sotsiologiya: Teoriya. Metody. Marketyng, 2009, No. 3, pp. 126–157 [in Ukrainian]
24. Abbott P., Wallace C. Rising economic prosperity and social quality the case of New Member States of the European Union. Social indicators research, 2014, Vol. 115 (1), pp. 419–439.
25. Maesen van der L., Walker A. Indicators of Social Quality: Outcomes of the European Scientific Network. European Journal of Social Quality, 2005, Vol. 5, No. 1–2, pp. 8–24.
26. Nartyuk O. *Inklyuziya yak organizatsiino ekonomichniy mekhanizm optimizatsii zainyatosti ekonomichno aktyvnogo naseleння* [Inclusion as an organizational and economic mechanism for optimization of the economically active population employment]. Ukraina: aspekty pratsi, 2015, No.1, pp. 43–49 [in Ukrainian]
27. Berkel van R., Møller I.H. The concept of inclusion exclusion and the concept of work. Active Social Policies in the EU: Inclusion through participation? Edited by R. van Berkel and I. H. Møller. Bristol, The Policy Press, 2002, pp. 15–44.
28. Sen A. Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny. Social Development Papers, No. 1, Asian Development Bank, 2000, June.
29. Savelyev Yu. *Sotsial'ne vklyuchennya yak vymir rozvytku suspil'stva: postanovka problemy* [Social inclusion as the dimension of social development: articulation of the problem]. Naukovi zapysky NaUKMA, 2012, Vol. 135: Sotsiologichni nauky. Kyiv, National University «Kyiv-Mohyla Academy», 2012, pp. 25–33 [in Ukrainian]
30. Weber M. The theory of social and economic organization. Edited with an Introduction by T. Parsons. New York, Oxford University Press, 1947 [1922], 436 p.

31. Olson M. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1965.
32. Parkin F. *Strategies of Social Closure in Class Formation. The Social analysis of class structure*. Edited by F. Parkin. London, Tavistock Publications, 1974.
33. Bourdieu P. Cultural reproduction and social reproduction. Knowledge, education and social change. R. Brown editor. London, 1974, pp. 71–84.
34. Bourdieu P., Passeron J.C. *Reproduction in education, society and culture*. London, SAGE Publications, 1990 [1970], 260 p.
35. Lareau A. Social class differences in family school relationships: The importance of cultural capital. *Sociology of education*, 1987, Vol. 60, pp. 73–85.
36. Tilly Ch. *Durable inequality*. Berkeley, Calif., University of California Press, 1998.
37. Bourdieu P. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1984.
38. Horvat E.M., Weininger E.B., Lareau A. From social ties to social capital: Class differences in the relations between schools and parent networks. *American educational research Journal*, 2003, Vol. 40 (2), pp. 319–351.
39. Lamont M., Lareau A. Cultural capital: Allusions, gaps and glissandos in recent theoretical developments. *Sociological theory*, 1988, Vol. 6 (2), pp. 153–168.
40. Lockwood D. *Social Integration and System Integration. Explorations in Social Change*. G.K. Zollschan and W. Hirsch editors. London, Routledge & Kegan Paul, 1964, pp. 244–256.
41. Parsons T. *Societies: evolutionary and comparative perspectives*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1966.
42. Parsons T. *The system of modern societies*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1971.
43. Parsons T., Toby J. *The evolution of societies*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1977.
44. Mouzelis N. *Modernity: A Non European Conceptualization*. *British Journal of Sociology*, 1999, Vol. 50, Issue 1, pp. 141–159.
45. Marshall T.H., Bottomore T. *Citizenship and social class*. Concord, MA, Pluto Press, 1992 [1950].
46. Savelyev Yu. *Zastosuvannya pryncypu kolektyvnykh prav yak mekhanizm sotsial'nogo vklyuchennya [Implementation of the collective rights principle as the means of social inclusion]. Aktual'ni problemy sotsiologii, psikhologii, pedagogiki: zbirnyk naukovykh prats'*. Kyiv, Logos, 2011, Issue 13, pp. 55–63 [in Ukrainian]
47. Alexander J.C. *Core Solidarity Ethnic Outgroup, and Social Differentiation: A Multidimensional Model of Inclusion in Modern Societies*. National and ethnic movements. Edited by J. Dofny and A. Akiwowo. Beverly Hills, Calif. & London, Sage Publications, 1980, pp. 5–28.
48. Geertz C. *The interpretation of cultures: Selected essays*. New York, Basic Books, 1973.
49. Lamont M. Responses to Racism, Health, and Social Inclusion as a Dimension of Successful Societies. *Successful Societies: How Institutions and Culture Affect Health*. Edited by P.A. Hall, M. Lamont. Cambridge, Cambridge University Press, 2009, pp. 151–168.
50. Fraser N. Recognition or Redistribution? A Critical Reading of Iris Young's Justice and the Politics of Difference. *Journal of Political Philosophy*, 1995, Vol. 3 (2), pp. 166–180.
51. Taylor Ch. et al. *Multiculturalism: examining the politics of recognition*, edited and introduced by A. Gutmann. Princeton, Princeton University Press, 1994.
52. Honneth A. Recognition or Redistribution? Changing Perspectives on the Moral Order of Society. *theory, Culture & Society*, 2001, Vol. 18 (2–3), pp. 43–55.

53. Fraser N. Identity, Exclusion, and Critique: A Response to Four Critics. *European Journal of Political Theory*, 2007, Vol. 6, pp. 305–338.

Отримано 16.11.15

Савельев Ю.Б., доцент, канд. філософ. наук, старший научний співробітник факультета соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦИАЛЬНАЯ ВКЛЮЧЕННОСТЬ И ЭКСКЛЮЗИЯ КАК ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ОБЩЕСТВЕ: ЭВРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ

Определен эвристический потенциал социологических концепций социальной включенности и эксклюзии, что позволило углубить понимание механизмов социального взаимодействия и воспроизводства общественного порядка, усовершенствовать доминирующие сегодня в зарубежной и отечественной литературе подходы к этим феноменам через призму релятивной депривации. Продемонстрировано, что в социологической теории социальная включенность и эксклюзия рассматриваются через формирование неэквивалентных отношений между социальными группами. Выявлены различия в эвристическом потенциале концепций социальной включенности и эксклюзии, поскольку в последнем воспроизводство социального порядка объединено с трансформацией групповых отношений, изменениями условий участия, статусов социальных агентов и возникновением новых полей, правил и институтов.

Ключевые слова: социальная эксклюзия, социальная инклюдия, социальная включенность, социологическая теория, формы взаимодействия, воспроизводство общественного порядка.

Savelyev Yu. B., PhD. (Philosophy), associate professor, senior scientific fellow, department of sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

SOCIAL INCLUSION AND EXCLUSION AS A FORM OF INTERACTION IN SOCIETY: HEURISTIC POTENTIAL OF SOCIOLOGICAL CONCEPTS

Author defined heuristic potential of social exclusion and social inclusion sociological concepts that allows to deepen the understanding of the social interaction and reproduction of social order mechanisms, to improve approaches that are dominant today in the foreign and domestic literature to these phenomena in the light of relational deprivation. Paper demonstrated that the social inclusion and exclusion sociological theory is considered through forming non-equivalent relationships between social groups. Educed are the differences between heuristic potential of the social inclusion and exclusion concepts, as in the latter reproduction of social order is combined with the transformation of group relations, changes in conditions of participation, social status of social agents and emergence of new fields, rules and institutions.

Keywords: social exclusion, inclusion, social inclusion, social theory, interaction forms, reproduction of social order.